

goed aan te geven dat men boven Nederlands grondgebied vloog. Verschil van mening bestond over het al dan niet verduisteren van huizen en fabrieken, omdat gebleken was dat vliegeniers vaak bommen afwierpen juist boven helverlichte plekken. Grote lampen op de toren van Vlissingen die rode, witte en blauwe lichtbundels uitstraalden, stuitten op bewaar bij B en W met het argument dat de vreemde vliegtuigen dan zouden kunnen denken dat juist op die plaats de grens met België lag. Dit zou dan juist meer risico opleveren voor de Nederlandse dorpen en stadjes vlak langs de grens.

In elk van de vijftien hoofdstukken die het boek telt, bespreekt Hans van Lith telkens een ander incident. Hiertoe bekeek hij krantenberichten maar ook advertenties van verzekeraars, die handig inspeelden op de nieuwe situatie van gevaar van bomschade. Ook nam hij interviews af met overlevenden en bekeek diverse (gemeentelijke) archiefstukken, ooggetuigenverslagen en diplomatieke notities. Het boek biedt een goed beeld van wat de aanvallen in de praktijk betekenden voor de plaatselijke bevolking. De verschillende aanvallen, althans een selectie hiervan, worden in chronologische volgorde besproken. Voor een overzicht van alle aanvallen is in het boek op bladzijde 252 een tabel opgenomen met vermelding van onder andere plaats, tijdstip en herkomst van het vliegtuig. Ook behandelt de auteur in een apart hoofdstuk de aanvallen die op zee plaatsvonden. Waren het boven land veelal de Britten die gevaar brachten, op zee liepen Nederlandse vrachtschepen en vissersboten herhaaldelijk kans door Duitse vliegtuigen te worden bestookt. Ook was er gevaar van door de geallieerden gelegde mijnen. Niet alleen worden in het boek de incidenten op zich beschreven, ook krijgen de politieke en diplomatieke reacties aandacht en komt het bredere perspectief van de oorlogshandelingen aan bod. Toch is het jammer dat desondanks de vraag onbeantwoord blijft waarom het bijvoorbeeld zo lang duurde voordat de Engelsen hun fouten toegaven en waarom ze dat plotseling wel deden. En wat waren in het algemeen de instructies voor de vliegeniers? Een moeilijkheid is natuurlijk dat archiefstukken en diplomatieke correspondentie niet altijd uitsluitend geven over het waarom van de gebeurtenissen.

De gehanteerde opzet van *Plotseling een vreselijke knal* zorgt echter voor een boeiend verslag van de gebeurtenissen en maakt dat de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor Nederland meer gezicht krijgen. Bovendien is het boek rijk geïllustreerd met soms uniek fotomateriaal, prentbriefkaarten en advertenties. Het werk vormt zo een belangrijke aanvulling op de literatuur over deze ingrijpende periode in de Europese geschiedenis en vooral over de positie van Nederland daarin. Kortom: een aanrader.

Annemieke van der Velden

P. Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2001, 459 blz., €31,71, ISBN 90 295 3083 9).

Misvattingen bestrijden met een historische studie is een nobel streven. Paul Moeyes geeft in de eerste bladzijden van zijn publicatie over Nederland in de Eerste Wereldoorlog aan dat hij deze arbeid op zich genomen heeft ter bestrijding van de misvatting 'dat de periode van de Grote Oorlog in Nederland de periode van het Grote Niets is geweest.' Moeyes doet dit door in zijn boek te verhalen over de wederwaardigheden in het Nederland van de jaren '14-'18. Daarmee is zijn boek de eerste algemene beschrijving van de geschiedenis van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog sinds het inmiddels dertig jaar oude werk van C. Smit.

Buiten schot kent geen specifieke historische vraagstelling en is met name beschrijvend van opzet. Zoals Moeyes zelf ook opmerkt is de hoeveelheid onontgonnen materiaal over de Eerste

Wereldoorlog enorm. Wellicht is dat ook de reden dat hij zich maar niet gewaagd heeft aan archiefonderzoek. Moeyes begint met het Nederland van voor 1914, de neutrale positie in Europa, de strubbelingen rond de defensieplannen en -begroting. Ook bij zijn beschrijving van de oorlogsjaren (of beter: de mobilisatiejaren) krijgt defensie ruime aandacht: de vermeende ouderwetsheid van de Nederlandse krijgsmacht, de spanningen tussen het kabinet en de opperbevelhebber, de roep in officierskringen om het leger te beschouwen als leerschool van de natie. Een enkele keer wordt de doelstelling van het boek te bewijzen dat er in Nederland wel degelijk veel gebeurde tijdens de Grote Oorlog iets te geforceerd benadrukt, zoals op pagina 160: 'De ervaringen van het Nederlandse leger zijn te vergelijken met die van de oorlogvoerende landen in zoverre dat geen van de legers was voorbereid op de toestand waarin ze langere tijd zouden verkeren' Het is echter de vraag of deze vergelijking wel mogelijk is. Het verschil in impact tussen de mens- en materiaalvernietiging aan het front en de dagelijkse sleur van de gemobiliseerde Nederlandse soldaat is wel erg groot.

Moeyes behandelt de belangrijkste Nederlandse gebeurtenissen tijdens de oorlogsjaren: de Belgische vluchtelingen, de regelmatig terugkerende Duitse dreiging, de economische teloorgang van Nederland in de laatste jaren van de oorlog wanneer handel praktisch onmogelijk is gemaakt door de oorlogvoerende partijen, en natuurlijk de revolutiepoging van Troelstra. Daarnaast besteedt Moeyes veel aandacht aan de stemming in Nederland, in de pers en in het kabinet. Juist op dit punt is de hoeveelheid onontgonnen historisch materiaal enorm. De vraag die hier altijd als eerste bovenkomt is wie er 'pro-Duits' was en wie 'anti'. Deze tegenstelling hebben de tijdgenoten al gecreëerd zoals te lezen is in de stukken die vanuit het Duitse gezantschap in Den Haag naar Berlijn gestuurd werden: binnen de ARP, in militaire kringen en onder wetenschappers zou bijvoorbeeld een natuurlijke sympathie voor Duitsland heersen. Enkele reactionaire hoogleraren leidden zelfs jarenlang het pro-Duitse propagandakrantje *De Toekomst*. Ook Troelstra wordt in het 'pro-Duitse' kamp geplaatst.

Wat helaas ook bij Moeyes achterwege blijft na de constatering wie er 'pro-Duits' en wie er 'anti-Duits' zijn, is de uitleg wat pro- of anti-Duits zijn eigenlijk inhield. Het ligt niet voor de hand dat het voor de reactionaire professoren hetzelfde betekende als voor Troelstra. Troelstra's pro-Duitse houding heeft waarschijnlijk veel meer te maken met zijn bewondering voor de Duitse SPD. Hij geloofde dat de ontwikkeling van de sociaal-democratie in Duitsland het verste was voortgeschreden en een voorbeeld was voor de Nederlandse sociaal-democraten: mocht de wereldoorlog de wereldrevolutie uitlokken, dan zou deze beginnen in Duitsland. Zijn pro-Duitse houding was dus niet zozeer een uitdrukking van bewondering voor de *Kaiser* en zijn *Militär*, maar van zijn overtuiging dat de ontwikkelingen in Duitsland de loop van de (socialistische) geschiedenis zouden bepalen. Revolutie in Duitsland betekende voor Troelstra dan ook dat revolutie in Nederland onvermijdelijk was.

Deze overtuiging dat vanuit Duitsland het nieuwe Europa zou ontstaan was niet voorbehouden aan leden van het bekende pro-Duitse kamp. Frederik van Eeden schreef felle artikelen tegen de pro-Duitse professoren, maar geloofde tegelijkertijd dat vanuit Duitsland de revolutie zou komen. Hij vertaalde de kritische brochures 'J'accuse. Von einem Deutschen' en 'Gerade weil ich ein Deutscher bin.' Van Eeden meende dat deze brochures het begin waren van de opstand die in Duitsland moest ontstaan: alleen revolutie vanuit Duitsland kon de wereldvrede brengen. Zo meenden zowel pro- als anti-Duitse Nederlanders dat Duitsland de geschiedenis zou bepalen: Troelstra vertrouwde op organisatorische kracht van de SPD, de reactionaire professoren geloofden in de autoritaire ordening van de Duitse samenleving en Van Eeden verwachtte de wereldrevolutie van dissidente Duitse intellectuelen. Enkel de onderverdeling in pro- en anti-Duits geeft ons dus niet voldoende inzicht in de manier waarop Nederlanders met de oorlog omgingen. Maar het had ook niet verwacht mogen worden dat Moeyes de enorme hoeveelheid

historisch materiaal over dit onderwerp even had meegenomen in zijn boek. Als overzichtswerk en aansporing tot verder onderzoek naar deze vergeten periode heeft het zijn doel zeker niet gemist.

Ismee Tames

H. P. Tuyl van Serooskerken, *The Netherlands and World War I. Espionage, diplomacy and survival* (History of warfare VII; Leiden: Brill, 2001, xvii + 381 blz., €99,-, ISBN 90 04 12243 5).

Ook in de VS bestaat er interesse voor de Nederlandse geschiedenis. In 2001 publiceerde Hubert van Tuyl van Serooskerken — wiens naam inderdaad wel een Nederlandse komaf verraadt — het zevende deel in de serie 'History of warfare'. Ditmaal over hoe Nederland zich tijdens de Eerste Wereldoorlog staande wist te houden tegenover de oorlogvoerende buurlanden. Het is op het eerste gezicht een mooie uitgave geworden. Helaas blijkt bij het lezen dat er nogal wat slordigheden door de redactie zijn geglipt. Ook het terugvinden van de juiste bron bij een citaat kan moeilijkheden opleveren: vaak staat alleen aan het eind van een alinea vol citaten één noot die naar allerlei verschillende bronnen verwijst. Dit neemt niet weg, dat de inhoud van het boek zeer lezenswaardig is.

Van Tuyl wil het behoud van de Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog uit militaire en politieke factoren verklaren. Hoe buitenlandse militaire factoren van invloed waren op het neutraal voortbestaan van Nederland tijdens de jaren 1914-1918 blijkt uit het Schlieffenplan — of beter — de aanpassingen die Schlieffens opvolger Moltke maakte op dit Duitse aanvalsplan. In plaats van door Nederlands Limburg te trekken bij de aanval op het noorden van Frankrijk, besloot Moltke Nederland ongemoeid te laten — wat tijd en manschappen won — en alles te zetten op een razendsnelle verovering van de vesting Luik. Om het Schlieffen-Moltke plan te laten slagen, moest Frankrijk verslagen zijn voordat Rusland tot oorlog overging. Toen Rusland in de zomer van 1914 mobiliseerde als reactie op de oorlogsvoorbereidingen van Oostenrijk-Hongarije tegen Servië, kreeg Moltke haast: nu moest hij zo snel mogelijk Luik innemen om Frankrijk op tijd verslagen te hebben. De uitbreiding van de oorlog naar het westen was dus nauw verbonden met de keuze van de Duitse legerleiding om Nederland buiten de oorlog te houden, beredeneert Van Tuyl.

Maar de Nederlanders probeerden ook zelf hun neutraliteit veilig te stellen. Van Tuyl gaat gedetailleerd in op het handelen van de Nederlandse minister van buitenlandse zaken Loudon. Loudon krijgt veel waardering voor zijn optreden. In plaats van hem als zwak en meegaand te bestempelen, concludeert Van Tuyl dat zijn trage reacties op eisen van de Duitsers dan wel de Britten, een toonbeeld waren van slimme tactiek: negeren en traineren tot de gemoederen bij de buurlanden weer tot bedaren waren gekomen.

Van Tuyl wil bewijzen dat Nederland zich niet passief aan de grillen van de oorlogvoerende machten overleverde, maar zeer zeker zijn uiterste best deed te roeien met de riemen die het had én dat die opstelling belangrijk heeft bijgedragen aan het buiten de oorlog blijven. De these van Porter in zijn dissertatie *Dutch neutrality in two World Wars* uit 1980 dat Nederland eigenlijk vier jaar lang passief overgeleverd was aan de grillen van de grote buurmachten valt hij hiermee aan. Van Tuyl zit meer op één lijn met auteurs als Marc Frey die uitgaan van het belang van de verschillende politieke en militaire factoren in binnen- en buitenland. Van Tuyl is er daarbij van overtuigd dat het gedrag van de Nederlanders zelf veel effect had op het beleid van Engeland en Duitsland. Zijn boek past daarmee in de recente bewustwording in historische